MAQOM IJROCHILIGIDA OVOZ BALANDLIGINI NAZORAT QILISH USULLARI

Bakayev Xiroj
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zMMSI
“Maqom xonandaligi” kafedrasi professori

Annotatsiya. *Maqolada maqom xonandaligida ovoz balandligini nazorat qilish muhim jihatlari yoritilgan. Diyafram nafas olish, dinamika diapazoni, tembr va rezonatorlardan foydalanish, sahna akustikasi va mikrofon texnikasi kabi usullar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ovoz balandligini tabiiy va nazorat ostida boshqarish ijroning mukammalligini ta’minlashini ko‘rsatadi. Ushbu maqola maqom xonandalari va musiqashunoslar uchun foydali qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar. *Maqom, ovoz balandligi, nafas nazorati, rezonans, badiiy ifoda, diyafram nafas olish, dinamika, tembr, mikrofon texnikasi, sahna akustikasi, emotsional ta’sir, musiqa ijrochiligi.*

Аннотация. *В статье рассматриваются ключевые аспекты контроля громкости голоса в исполнительстве макома. Анализируются такие методы, как диафрагмальное дыхание, контроль динамического диапазона, использование тембра и резонаторов, а также акустика сцены и микрофонная техника. Результаты исследования показывают, что естественное и контролируемое управление громкостью голоса способствует совершенству исполнения. Данная статья служит полезным руководством для исполнителей макома и музыковедов.*

Ключевые слова. *Маком, громкость голоса, контроль дыхания, резонанс, художественное выражение, диафрагмальное дыхание, динамика, тембр, техника микрофона, сценическая акустика, эмоциональное воздействие, музыкальное исполнительство.*

Annotation. *This article explores key aspects of voice volume control in Maqom performance. It analyzes techniques such as diaphragmatic breathing, dynamic range control, timbre and resonance management, as well as stage acoustics and microphone techniques. The findings suggest that natural and controlled voice modulation enhances the quality of performance. This study serves as a valuable guide for Maqom performers and musicologists.*

Keywords. *Maqom, voice volume, breath control, resonance, artistic expression, diaphragmatic breathing, dynamics, timbre, microphone technique, stage acoustics, emotional impact, musical performance.*

KIRISH

Maqom – Markaziy Osiyo, ayniqsa, O‘zbekiston va Tojikiston hududida shakllangan murakkab an’anaviy musiqa janri bo‘lib, u uzoq tarixga ega. Maqom ijrochiligi musiqiy mahorat, badiiy ifoda, ichki tuyg‘ular va texnik nazorat uyg‘unligiga asoslangan. Xonanda va sozandalar birgalikda maqom asarlarini ijro etishda ovoz balandligini nazorat qilishga alohida e’tibor qaratadilar [1, 2].

Maqom xonandasi uchun ovoz balandligini nazorat qilish faqatgina texnik mahorat emas, balki badiiy ifoda vositasi ham hisoblanadi. Ovoz balandligi xonandaning nafas olish usuli, rezonatorlardan foydalanish, sahnaga moslashish, ijro etilayotgan maqomning dinamik o‘zgarishlari va emotsional ta’sirchanligiga bog‘liq. Shu bois maqom xonandalari o‘z ovozlarini tabiiy nazorat qila olishlari, ohanglar balandligi va pastligini maqomning talabiga mos ravishda o‘zgartira olishlari lozim.

Mazkur maqolada maqom ijrochiligida ovoz balandligini nazorat qilishning muhim usullari, texnik jihatlari va badiiy ta’siri haqida batafsil ma’lumot beriladi. Ushbu jihatlar xonandaning nafaqat ovoz imkoniyatlarini to‘g‘ri ishlatishiga, balki maqom san’atining chuqur falsafiy va emotsional mazmunini to‘laqonli ifodalashiga yordam beradi.

NAFASNI TO‘G‘RI BOSHQARISH (DIYAFRAM NAFAS OLISH USULI)

Maqom xonandalari uchun nafasni to‘g‘ri taqsimlash va kuchaytirish muhim ahamiyatga ega:

- diyafram nafas olish – ovozni barqaror va nazorat ostida ushlab turish imkonini beradi;
- uzun frazalarni ifodalash – nafasni tejash orqali uzun kuy yo‘llarini (shaydo, savt va nola) uzluksiz kuylash imkoniyati paydo bo‘ladi.
- nafas almashish texnikasi – ortiqcha shovqin chiqarmaslik va kuyni buzmaslik uchun nafas olish va chiqarish usullarini puxta o‘rganish talab etiladi.

Diyafram nafas olish. Diyafram nafas olish xonandaning ovoz balandligini nazorat qilish, barqaror va kuchli ijro uchun asosiy omildir. Oddiy ko‘krak orqali nafas olishga qaraganda, diyafram nafas olish ovozni yanada chuqurroq, barqaror va nazorat ostida ushlab turishga yordam beradi [3].

Asosiy xususiyatlari:

- nafasni to‘liq va chuqur qabul qilish imkonini beradi;
- ovoz tebranishlarini tabiiy ravishda boyitadi;
- xonandaning ovoz kuchini orttiradi va charchashning oldini oladi;
- nafasni uzoq muddat saqlashga yordam beradi.

Mashqlar:

- diyaframni his qilish – bel va qorin sohasiga qo‘lni qo‘yib, nafas olayotganda qorin kengayishini va nafas chiqarganda ichkariga tortilishini kuzatish;
- sekin nafas olish va chiqarish – nafasni chuqur olib, asta-sekin 10 soniya davomida chiqarish.xonandaning ovoz kuchini orttiradi va charchashning oldini oladi;
- “s” tovushi bilan mashq qilish – Nafas chiqarish vaqtida “ssss...” tovushini imkon qadar cho‘zib aytish [4, 5].

Uzun frazalarni ifodalash. Maqomning o‘ziga xosligi shundaki, ayrim ohanglar juda uzun bo‘lishi mumkin. Diyafram orqali to‘g‘ri nafas olish xonandaga bu uzun frazalarni chiroyli va ravon kuylash imkonini beradi.

Asosiy xususiyatlari:

- Xonandaning bir nafasda uzoqroq kuylash imkoniyatini oshiradi;
- Fraza davomida ovoz barqarorligini saqlashga yordam beradi;
- Matn va ohang orasidagi uyg‘unlikni buzmaslik imkonini beradi.

Mashqlar:

- bir nafasda gapirish – bir nafasda uzunroq gap yoki she’r o‘qish va vaqtni o‘lchash;
- oddiy ohanglarni cho‘zib aytish – “Aaaa”, “Oooo” tovushlarini maksimal uzunlikda bir nafasda kuylash;
- shashmaqom ohanglarini bir nafasda chalish – mashhur maqom frazalarini bir nafasda kuylashga harakat qilish.

Nafas almashish texnikasi. Maqom ijrochiligi davomida nafas olish va chiqarish o‘rtasidagi muvozanat ovozning sifatli va jozibali eshitilishiga yordam beradi. Xonanda nafas olganda shovqinsiz, tabiiy va tez nafas olishi kerak.

Nafas olish bo‘yicha asosiy texnikalar:

- tinch va shovqinsiz nafas olish – ovozni buzmaslik uchun tez, lekin sezilmas nafas olish zarur;
- nafasni burun orqali olish – burun orqali nafas olish nafas yo‘llarini namlaydi va ovozni yanada ravon chiqarishga yordam beradi;
- qisqa va chuqur nafas olish – sekin va chuqur nafas olish, ayniqsa, uzoq frazalardan oldin qo‘llaniladi.

Nafas chiqarish bo‘yicha asosiy texnikalar:

- bosimni nazorat qilish – ovozni bir tekisda chiqarish uchun nafas chiqarish tezligi boshqariladi;
- vibratsiyani nazorat qilish – ovozni titratuvchi yoki vibratsiyali tarzda chiqarish maqomning badiiy ifodasini oshiradi;

- sekin-asta nafas chiqarish – nafasni to‘liq chiqarmaslik va ohangni pasaytirmaslik uchun asta-sekin chiqarish [6].

Mashqlar:

- burun orqali chuqur nafas olib, og‘iz orqali sekin chiqarish;
- bir nafasda ohanglarni tekis chiqarish va uni vaqt bo‘yicha nazorat qilish;
- maqom frazalarini shoshilmasdan, nafas olish joylarini oldindan rejalashtirib kuylash.

DINAMIK DIAPAZONNI NAZORAT QILISH

Maqom ijrosida ovozning baland-pastligi muayyan mantiq asosida shakllanadi:

- piano (past ovozda kuylash) – shirinkom va ichki holatlarni aks ettirishda ishlatiladi;
- forte (baland ovozda kuylash) – emotsional cho‘qqilarni ifodalashda, shiddatli ohanglarni ta’kidlashda qo‘llaniladi;
- gradatsiya (sekin-asta balandlikni oshirish yoki pasaytirish) – bo‘g‘inlar va so‘zlarga emotsional ta’sir kuchini berish uchun ishlatiladi.

Piano (past ovozda kuylash) – maqom ijrosida shirinkomlik, ichki tuyg‘ular va nafislikni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu usul xonandaning ichki hissiyotlarini tinglovchiga yaqinlashtiradi va ohangni yumshoq, samimiy yetkazishga yordam beradi.

Forte (baland ovozda kuylash) – emotsional cho‘qqilar, dramatik va jo‘shqin holatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Xonanda ushbu usulda ovozni butun imkoniyatlari bilan ochib, kuchli hissiy ta’sir hosil qiladi, tinglovchini ijroga yanada jalb etadi [7, 8].

Gradatsiya (sekin-asta balandlikni oshirish yoki pasaytirish) – Bo‘g‘inlar va so‘zlarning emotsional ta’sirini kuchaytirish, dinamika yaratish uchun ishlatiladi. U ijroning tabiiy ravonligini ta’minlaydi va ohangning dramatik ta’sirini oshiradi.

OVOZNI SHAKLLANTIRISH VA TEMBR USTIDA ISHLASH

Maqom ijrochilari ovozining ta’sirchan bo‘lishi uning rang-barangligi bilan bog‘liq:

- tembr nazorati – chuqur va boy tembrni saqlab qolish orqali maqom ohangiga mos keladigan ijro uslubini shakllantirish;
- rezonatorlardan foydalanish – ovozni yo‘nalishli qilib chiqarish uchun burun, tomoq va ko‘krak rezonatorlaridan foydalanish;
- ovozni barqarorlashtirish – ovozni keragidan ortiq bosim ostida chiqarish maqom uslubiga zarar yetkazishi mumkin. Shu bois, xonanda ovoz bosimini doimiy nazorat qilishi lozim.

Tembr nazorati – maqom ijrochiligida ovozning chuqur va boy tembrini saqlash muhim ahamiyatga ega. Xonanda o‘z ovoziga mos keladigan maqom uslubini

shakllantirish uchun ovozning tabiiy rang-barangligini, yumshoqligini va tiniqligini saqlashi lozim. Bu ohangning estetik jozibasini oshiradi va maqomning o‘ziga xos ifodasini kuchaytiradi.

Rezonatorlardan foydalanish – ovoz kuchi va yo‘nalishini to‘g‘ri boshqarish uchun burun, tomoq va ko‘krak rezonatorlari faollashtiriladi. Burun rezonatori ovozni tiniq va yorqin qilsa, tomoq rezonatori chuqur ohang hosil qiladi, ko‘krak rezonatori esa ovozni boy va jozibador qiladi. Ushbu rezonatorlarni uyg‘un qo‘llash maqom ijrosining nafis va ta’sirchan chiqishiga yordam beradi [9].

Ovozni barqarorlashtirish – ovozni ortiqcha kuch bilan chiqarish maqomning nafis tuzilmasiga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, xonanda ovoz bosimini doimiy nazorat qilib, uni maqom ohanglari va dinamikasiga mos ravishda muvozanatlashtirishi lozim. Barqaror ovoz nafas nazorati va to‘g‘ri rezonans orqali ta’minlanadi.

SAHNA AKUSTIKASI VA MIKROFON TEXNIKASIDAN FOYDALANISH

Maqom ijrochiligi katta va kichik sahnalarda turlicha bo‘lishi mumkin:

- tabiiy ovoz balandligi – akustik jihatdan mos muhitda xonandaning ovozi mikrofonlarsiz ham yetarlicha baland va to‘liq chiqishi lozim;
- mikrofon texnikasi – zamonaviy sahnalarda ovozni muvozanatlashtirish uchun mikrofonning joylashuvi va xonandaning unga nisbatan masofasi muhim rol o‘ynaydi;
- tovush qaytishi (reverb) va ekvalayzer sozlamalari – agar mikrofon va kuchaytirgichlar ishlatilsa, tovushning tabiiyligini saqlash uchun ovoz effektlari nazorat qilinishi lozim.

Tabiiy ovoz balandligi – maqom xonandasi ovozining tabiiy kuchi va tiniqligi akustik jihatdan muhitga mos bo‘lishi kerak. Mikrofon ishlatilmagan holatda ham ovoz zalning har bir nuqtasiga yetib borishi lozim. Bunga to‘g‘ri nafas olish, rezonatorlardan foydalanish va ovoz diapazonini nazorat qilish orqali erishiladi.

Mikrofon texnikasi – zamonaviy sahnalarda ovozni sifatli va muvozanatli yetkazish uchun mikrofonning to‘g‘ri joylashuvi muhim ahamiyatga ega. Xonanda mikrofonning diapazoniga mos masofada turishi, harakatlar vaqtida ovoz balandligini o‘zgartirib yubormasligi lozim. Shuningdek, ovozning tozaligi va maqom uslubiga mos tabiiyligini saqlash uchun mikrofonni haddan tashqari yaqin yoki uzoq tutmaslik kerak.

Tovush qaytishi (reverb) va ekvalayzer sozlamalari – mikrofon va kuchaytirgichlar qo‘llanilganda, ovozning tabiiyligini saqlash uchun tovush effektlari ehtiyotkorlik bilan nazorat qilinadi. Reverb (tovush qaytishi) juda ko‘p bo‘lsa, ovoz

noaniq va chalkash chiqishi mumkin, kam bo‘lsa, ovoz quruq eshitiladi. Ekvalayzer sozlamalari esa past, o‘rta va baland chastotalarni maqom ohangiga mos ravishda muvozanatlashtirishga yordam beradi [10].

EMOTSIONAL VA BADIIY IFODA USULLARI

Maqom ijrosi shunchaki texnik ijrochilik emas, balki hissiyotning chuqur ifodasidir:

- past va baland ohanglar almashinuvi – ovozni bir maromda ushlab turishdan ko‘ra, uni badiiy ravishda kuchaytirish yoki pasaytirish maqom ruhiyatini ochib berishda muhimdir;
- tushirish va ko‘tarish (g‘ijjak, tanbur bilan uyg‘unlikda) – sozandalar va xonandalar o‘rtasidagi muvozanat ovoz balandligini tabiiy ravishda nazorat qilishga yordam beradi;
- ijodiy yondashuv – har bir maqom asari o‘ziga xos ijrochilik uslubiga ega bo‘lib, ovoz balandligi ham shu asosda moslashtiriladi.

Past va baland ohanglar almashinuvi – maqom ijrochiligida ovozni doimiy bir maromda ushlab turishdan ko‘ra, uni badiiy ravishda pasaytirish yoki kuchaytirish orqali maqomning emotsional ta’sirini oshirish muhimdir [11]. Baland ohanglar ijroning jo‘shqin va dramatik nuqtalarini ta’kidlasa, past ohanglar esa nafislik va ichki hislarni ifodalashga xizmat qiladi.

Tushirish va ko‘tarish (g‘ijjak, tanbur bilan uyg‘unlikda) – maqom ijrosi davomida xonanda va sozandalar ovoz va cholg‘u balandligini uyg‘unlashtirishi lozim. Masalan, g‘ijjakning past ohanglariga xonandaning muloyim ovozi, tanburning kuchli rezonansiga esa baland ijro mos keladi. Ushbu muvozanat tabiiy ovoz nazoratini ta’minlab, maqomning badiiy ifodasini kuchaytiradi.

Ijodiy yondashuv – har bir maqom asari o‘ziga xos uslubga ega bo‘lib, ovoz balandligi ham shu asosda moslashtiriladi. Xonanda ijodiy yondashgan holda, kuy mazmuniga qarab, ba’zan ovozni mayin va ichki kechinmalar bilan kuylasa, ba’zan esa uning shiddatini oshirishi lozim. Bu esa tinglovchini maqomning ruhiy olamiga yanada chuqurroq singdirishga yordam beradi.

XULOSA

Maqom ijrochiligida ovoz balandligini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u xonandaning texnik mahorati va badiiy ifodasi bilan uzviy bog‘liqdir. Ovoz balandligini samarali boshqarish uchun diyafram nafas olish texnikasidan foydalanish, nafasni tejash va frazalarni uzluksiz kuylash muhim sanaladi. Shuningdek, nafas almashish usullari orqali maqomning ohang va matn uyg‘unligi saqlanadi.

Maqom ijrosida dinamik diapazonni nazorat qilish orqali emotsional ifoda boyitiladi. Past va baland ovoz almashinuvi, ovozni tabiiy tarzda tushirish va ko‘tarish

xonandaning musiqiy ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Bundan tashqari, rezonatorlardan to‘g‘ri foydalanish va tembrni nazorat qilish maqom ohangining chuqurligini oshiradi.

Sahna akustikasi va mikrofon texnikasidan foydalanish ham ovoz sifatiga ta’sir etuvchi omillardan biri bo‘lib, maqom xonandalari sahna sharoitlariga moslashishni bilishlari lozim. Mikrofonning joylashuvi, ekvalayzer sozlamalari va tovush qaytish effektlari maqomning tabiiy ifodasini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Maqom ijrosi faqat texnik jarayon emas, balki chuqur badiiy va emotsional jarayon bo‘lib, xonanda ovoz balandligini ijodiy yondashuv asosida moslashtirishi lozim. Sozandalar bilan uyg‘unlik, ovoz va cholg‘u muvozanati maqom san’atining to‘laqonli ifodalanishiga xizmat qiladi. Natijada, maqom ijrochiligi nafaqat tinglovchilar uchun estetik zavq bag‘ishlaydi, balki uning falsafiy va madaniy ahamiyatini ham yuksaltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Bakayev, X. (2025). An’anaviy ijrochilikda xonanda talabalar ovozlaridagi o‘rta va yuqori registrlar kamchiliklarini bartaraf qilishning ba’zi uslubiy muammolari. https://doi.org/10.5281/zenodo.15070344.
2. Zokirov B., “Maqom san’ati va uning rivojlanish bosqichlari”, Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2005.
3. Sirojiddinov H., “Maqomot: tarix va tahlil”, Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
4. Jalolov M., “O‘zbek musiqa merosi”, Toshkent: San’at, 2012.
5. Nazarov A., “Sharq musiqa nazariyasi asoslari”, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
6. Egorova T.V., “Muzykalnaya akustika i vokal”, Moskva: Muzyka, 2009.
7. Saidov S., “Ovozni shakllantirish va tembr nazorati”, Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2015.
8. Bleshchunov S., “Diyafragmalnoye dykhaniye v vokalnoy praktike”, Sankt-Peterburg: Lan, 2011.
9. Sundberg J., “The Science of the Singing Voice”, Northern Illinois University Press, 1987.
10. Cook N., “Music: A Very Short Introduction”, Oxford University Press, 1998.
11. Hannaford A., “Vocal Technique: A Guide for Singers”, Routledge, 2016.